

**RUHIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI
BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLOV DAVRI****Raxmonberdiyeva Xosiyatxon Murodjon qizi.***Qo‘qon davlat universiteti Maxsus pedagogika (logopediya)**2- bosqich magistranti*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ruhiy rivojlanishi sustlashgan maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari, maktabga tayyorgarlikning asosiy yo‘nalishlari hamda tayyorlov jarayonida qo‘llaniladigan samarali usul va vositalar tahlil qilingan. Shuningdek, bilish jarayonlarini rivojlantirish, nutqni shakllantirish, o‘yin faoliyatining ahamiyati, pedagog va ota-onalar hamkorligining o‘rni haqida fikr yuritilgan. Tadqiqot natijalari ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning maktabga muvaffaqiyatli moslashuvi uchun kompleks yondashuv zarurligini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar, maktabgacha ta'lim, maktabga tayyorgarlik, psixologik tayyorgarlik, bilish jarayonlari, nutq rivojlanishi, korreksion-pedagogik ishlar, ijtimoiy moslashuv, o‘yin faoliyati, maktab ta'limi, pedagogik yondashuv, ota-onalar hamkorligi.*

Kirish. Maktabgacha ta'lim bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Aynan shu davrda bolaning dunyoqarashi, nutqi, tafakkuri, xotirasi va ijtimoiy munosabatlari rivojlana boshlaydi. Har bir bola maktabga ma'lum darajada tayyorgarlik bilan kelishi kerak. Biroq barcha bolalarda rivojlanish jarayoni bir xil kechmaydi. Ayrim bolalarda psixik jarayonlarning shakllanishi sekinroq bo‘lib, ular tengdoshlariga nisbatan bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bunday holat pedagogik va psixologik adabiyotlarda ruhiy rivojlanishning sustlashishi deb yuritiladi.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar sonining ortib borayotgani ushbu muammoning dolzarbligini yanada oshirmoqda. Ularni maktabga puxta tayyorlash nafaqat ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatni, balki bolaning jamiyatga moslashuvi va kelajakdagi rivojlanishini ham belgilab beradi. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlari, mutaxassislar va ota-onalar oldida turgan muhim vazifalardan biri ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning maktabga tayyorgarligini shakllantirishdan iborat.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar haqida tushuncha. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar intellektual nuqsoni bo‘lgan bolalardan farq qiladi. Ularning aqliy imkoniyatlari saqlangan bo‘lsa-da, psixik rivojlanish sur'ati yoshiga mos ravishda

shakllanmaydi. Natijada diqqat, xotira, tafakkur, nutq va hissiy-irodaviy sohalarda ayrim kamchiliklar kuzatiladi.

Bunday bolalar ko‘pincha yangi ma'lumotni qabul qilishda qiynaladilar, topshiriq mazmunini darhol tushunib yetmaydilar yoki uni bajarishda kattalar yordamiga ehtiyoj sezadilar. Shu bilan birga ular o‘qishga qiziqish bildirishi, topshiriqlarni bajarishga harakat qilishi mumkin. To‘g‘ri tashkil etilgan ta'lim va tarbiya ishlari natijasida ko‘plab kamchiliklarni bartaraf etish imkoniyati mavjud.

Mutaxassislarining fikricha, ruhiy rivojlanishning sustlashishiga turli omillar sabab bo‘lishi mumkin. Ular orasida homiladorlik davridagi salbiy ta'sirlar, tug‘ruq jarayonidagi asoratlar, markaziy nerv tizimi faoliyatidagi ayrim buzilishlar, uzoq davom etgan kasalliklar, oiladagi noqulay muhit va pedagogik qarovsizlik kabi omillar alohida o‘rin egallaydi.

Maktabga tayyorgarlik tushunchasi. Maktabga tayyorgarlik deganda bolaning maktab ta'limini muvaffaqiyatli boshlashi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka va psixologik sifatlarning shakllanganlik darajasi tushuniladi. Bu faqat harf yoki raqamlarni bilish bilan cheklanmaydi. Bola maktab qoidalariga rioya qila olishi, o‘qituvchi ko‘rsatmalarini tushunishi, tengdoshlari bilan hamkorlik qilishi va ma'lum vaqt davomida diqqatini jamlay olishi ham zarur.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda aynan shu jihatlar yetarli darajada shakllanmagan bo‘lishi mumkin. Shu sababli tayyorlov davrida faqat bilim berish emas, balki psixik jarayonlarni rivojlantirishga ham alohida e'tibor qaratiladi.

Maktabga tayyorlov davrining asosiy vazifalari. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni maktabga tayyorlash jarayonida bir nechta muhim vazifalar amalga oshiriladi.

Birinchidan, bolaning bilish faoliyatini rivojlantirish zarur. Bu diqqatni jamlash, xotirani mustahkamlash, tafakkurni rivojlantirish va atrof-muhit haqidagi tasavvurlarni kengaytirishni o‘z ichiga oladi.

Ikkinchidan, nutq rivojiga e'tibor qaratiladi. Nutq bolaning bilimlarni egallashi va muloqot qilishi uchun asosiy vosita hisoblanadi. Lug‘at boyligini oshirish, to‘g‘ri talaffuzni shakllantirish va bog‘lanishli nutqni rivojlantirish tayyorlov davrining muhim vazifalaridan biridir.

Uchinchidan, bolaning hissiy-irodaviy sifatlarini rivojlantirish talab etiladi. Bola o‘z xatti-harakatlarini nazorat qila olishi, topshiriqni oxirigacha bajarishga intilishi va qiyinchiliklarni yengishga harakat qilishi lozim.

To‘rtinchidan, ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bola tengdoshlari bilan muloqot qilish, navbat kutish, jamoa qoidalariga amal qilish kabi ko‘nikmalarni egallashi kerak.

Bilish jarayonlarini rivojlantirish. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda diqqatning barqaror emasligi ko‘p uchraydi. Ular bir faoliyatdan ikkinchisiga tez chalg‘ib ketadilar. Shu sababli tayyorlov mashg‘ulotlari qisqa, qiziqarli va ko‘rgazmali tarzda tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir.

Xotirani rivojlantirish uchun turli didaktik o‘yinlar, rasmlar bilan ishlash, she'r yodlash va hikoyalarni qayta so‘zlab berish usullaridan foydalaniladi. Bunday mashg‘ulotlar bolaning eslab qolish va esga tushirish qobiliyatini rivojlantiradi.

Tafakkurni rivojlantirish maqsadida taqqoslash, guruhlariga ajratish, umumlashtirish va sabab-oqibat bog‘lanishlarini aniqlashga qaratilgan topshiriqlar beriladi. Masalan, predmetlarning o‘xshash va farqli tomonlarini topish yoki ortiqcha predmetni aniqlash kabi mashqlar foydali hisoblanadi.

Nutqni rivojlantirishning ahamiyati. Maktabga tayyorgarlikning muhim ko‘rsatkichlaridan biri bolaning nutq rivojlanganlik darajasidir. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda so‘z boyligining kamligi, gap tuzishdagi qiyinchiliklar va ayrim tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilish holatlari kuzatilishi mumkin.

Nutqni rivojlantirish uchun suhbatlar tashkil etish, ertak va hikoyalarni o‘qib berish, rasmlar asosida hikoya tuzdirish kabi usullardan foydalaniladi. Shuningdek, logopedik mashg‘ulotlar ham katta ahamiyatga ega. Nutq qanchalik rivojlangan bo‘lsa, bolaning maktab dasturini o‘zlashtirishi shunchalik oson kechadi.

O‘yin faoliyatining o‘rni. Maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida o‘yin yetakchi faoliyat turi hisoblanadi. O‘yin orqali bola atrofdagi olamni o‘rganadi, yangi bilimlarni egallaydi va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni maktabga tayyorlashda didaktik o‘yinlar alohida ahamiyatga ega. O‘yin jarayonida bola topshiriqni majburiyat sifatida emas, qiziqarli faoliyat sifatida qabul qiladi. Natijada uning faolligi ortadi va bilimlarni o‘zlashtirishi yengillashadi.

Masalan, ranglarni ajratish, shakllarni topish, sanash, ketma-ketlikni aniqlash kabi o‘yinlar bolalarning bilish jarayonlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Ota-onalar bilan hamkorlik. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni maktabga tayyorlashda ota-onalarning o‘rni nihoyatda muhimdir. Bola kunning katta qismini oilada o‘tkazgani sababli uy sharoitidagi mashg‘ulotlar pedagogik ishlarning davomi bo‘lishi kerak.

Ota-onalar bolaga mustaqil harakat qilish imkoniyatini berishlari, uning fikrlarini tinglashlari va muvaffaqiyatlarini rag‘batlantirishlari zarur. Bolaga nisbatan haddan tashqari talabchanlik yoki aksincha, befarqlik uning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin.

Mutaxassislar bilan muntazam hamkorlik qilish, tavsiyalarga amal qilish va bolaning rivojlanishidagi o‘zgarishlarni kuzatib borish tayyorlov jarayonining samaradorligini oshiradi.

Pedagog va psixologning vazifalari. Maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglari va psixologlari bolaning individual xususiyatlarini chuqur o‘rganishlari lozim. Har bir bola uchun mos metod va usullar tanlanishi kerak. Mashg‘ulotlar bolaning imkoniyatlariga mos ravishda bosqichma-bosqich murakkablashtirib boriladi.

Psixolog bolaning hissiy holatini o‘rganadi, moslashuv qiyinchiliklarini aniqlaydi va korreksion ishlarni olib boradi. Pedagog esa bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish bilan shug‘ullanadi. Ularning hamkorligi bolaga har tomonlama yordam ko‘rsatish imkonini beradi.

Xulosa. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlash murakkab va uzoq davom etadigan jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonda bolaning psixologik, intellektual, nutqiy va ijtimoiy rivojlanishiga kompleks yondashish talab etiladi. O‘z vaqtida tashkil etilgan korreksion-pedagogik ishlar, o‘yin faoliyatidan samarali foydalanish hamda ota-onalar va mutaxassislarining hamkorligi bolalarning maktab ta'limiga muvaffaqiyatli moslashishiga yordam beradi.

Shunday ekan, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni maktabga tayyorlash nafaqat pedagogik vazifa, balki ularning kelajakdagi ta'limiy va ijtimoiy muvaffaqiyatini ta'minlaydigan muhim omil sifatida qaralishi lozim. Bu yo‘nalishda olib boriladigan tizimli ishlar har bir bolaning o‘z imkoniyatlarini to‘liq namoyon etishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vlasova T.A., Pevzner M.S. O detyax s otkloneniymi v razvitii. – Moskva: Prosveshcheniye, 1973.
2. Lebedinskaya K.S. Zaderjka psixicheskogo razvitiya. – Moskva: Pedagogika, 1982.
3. Lubovskiy V.I. Psixologiya detey s narusheniymi razvitiya. – Moskva: Akademiya, 2005.
4. Mamedov K.M., Ayupova M.Yu. Maxsus pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
5. Po‘latova P.M. Maxsus pedagogika asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Nurkeldiyeva D.A. Maktabgacha maxsus pedagogika. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021.
7. O‘zbekiston Respublikasining “Ta'lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
8. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Ilk qadam davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2022.
9. Vigotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Pedagogika, 1991.
10. Elkonin D.B. Psixicheskoye razvitiye v detskix vozrastax. – Moskva: Institut prakticheskoy psixologii, 1995.

11. Bojovich L.I. Lichnost i yeye formirovaniye v detskom vozraste. – Sankt-Peterburg: Piter, 2008.
12. Shif J.I. Osobennosti umstvennogo razvitiya detey. – Moskva: Prosveshcheniye, 1985.